

ВСТУП: ЯКИМИ Є ПЛАНИ ТРЕТІХ СИЛ ЩОДО СХОДУ ЄВРОПИ?¹

Ніку Попеску і Станіслав Секрієру

Значна частина аналітики, присвяченої зовнішньополітичним тенденціям на східному кордоні ЄС, формується крізь бінарну призму взаємодії, співпраці чи суперництва між Росією та Заходом у цьому регіоні. Попри те, що ЄС, США та Росія часто є найважливішими гравцями, з якими більшості пострадянських держав доводиться взаємодіяти або конкурувати, інші держави також впливають на регіональні тенденції, що позначається як на європейських, так і на російських інтересах та пріоритетах. Всебічне розуміння того, як такі «треті» сили взаємодіють із регіоном, на сьогодні відсутнє. Метою цієї записки є заповнення цієї прогалини через аналіз того, як низка третіх сил – Китай, Туреччина, Іран, арабські держави та Ізраїль – взаємодіють з Україною, Білоруссю, Молдовою, Грузією, Вірменією та Азербайджаном.

Відносини між більшістю країн Східного партнерства і «третіми силами» помітно активізувалися останніми роками: ця тенденція стосується майже всього комплексу двосторонніх відносин, що розглядається в цій публікації. Торгівельні, дипломатичні та навіть безпекові зв'язки (або проблеми) поглиблюються у всьому світі. За останні десять років Китай, Туреччина, Іран і багато арабських держав значно посилити свою присутність у регіоні. Хоча жоден із цих гравців досі не наблизився до ролі ЄС, США або Росії, тенденція до посилення впливу є помітною.

Ця тенденція зумовлена, з одного боку, зростанням економічних та зовнішньополітичних амбіцій «третіх сил», а з іншого – прагненням східних партнерів розширити економічні, фінансові чи дипломатичні зв'язки з іншими державами, крім ЄС, США чи Росії. Сусіди ЄС прагнуть максимально диверсифікувати свою зовнішню політику та розширити економічні горизонти, і взаємодія з «третіми силами» є частиною стратегії, щоб досягнути цієї мети.

¹ Переклад вступної частини публікації «Thirds Powers in Europe's East», виданої Інститутом безпекових досліджень Європейського Союзу.

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Центр «Нова Європа»
Київ

Переклад, редактування та друк підготовлений Центром «Нова Європа» в межах Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні.

Думки та позиції викладені у цій публікації є позицією авторів та не обов'язково відображають позицію Посольства Швеції в Україні, Міжнародного фонду «Відродження» та Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE).

У цій записці проаналізовані ці макро-тенденції, а також варіації та винятки з них. Публікація розділена на дві частини: першу присвячено тому, як «треті сили» бачать регіон, а друга представляє зворотню перспективу, тобто як сусіди ЄС бачать «треті сили». Зрозуміло, що концепція «третьої сили» є досить еластичною. Теоретично, до цієї категорії можна віднести Індію, Бразилію, Південну Африку, Індонезію або будь-яку іншу регіональну державу. Проте, відповідно до параметрів цього дослідження, дана публікація присвячується лише тим «третім силам», які є географічно близькими до Східної Європи (включно з Південним Кавказом)², а також Китаю, враховуючи феномен стрімкого піднесення цієї держави та поширення її впливу в сучасному світі.

ПОСИЛЕННЯ ВПЛИВУ «ТРЕТІХ СИЛ» НА СХІДНОМУ КОРДОНІ ЄВРОПИ

Перша частина цієї записки складається з розділів, у яких досліджується, як «треті» сили та гравці бачать Східну Європу і яке місце держави Східного партнерства (СхП) посідають у зовнішньополітичних, безпекових або економічних пріоритетах цих сил. Визнаючи зростання впливу Китаю на міжнародній арені, ми відкриваємо цю частину двома розділами, присвяченими підходам Пекіна до країн СхП. У першому розділі, автором якого є Томас С. Едер,

досліджено посилення присутності Китаю в регіоні та продемонстровано, як це зумовлено поєднанням внутрішніх і зовнішніх чинників. З одного боку, китайська зовнішня політика відійшла від принципів Ден Сяопіна – «триматися у тіні» в міжнародних справах і «не претендувати на лідерство». З іншого, політично агресивна, але економічно слабка Росія змусила країни СхП прагнути до зміцнення впливу Китаю в регіоні. Автор зображує політику Пекіна як двосічний меч. Він може посилити регіональні держави, оскільки розвиток економічних зв'язків із Китаєм дозволить захиститися від надмірного впливу сильних сусідів, але також може підірвати їхню взаємодію з ЄС, якщо надаватиме позики і гранти, вільні від політичних умов та критеріїв.

У присвяченому Китаю другому розділі, його автор Міхал Макоцький особливу увагу приділяє тому, як регіон СхП вписується в ініціативу «Один пояс, один шлях» – флагманський проект китайської зовнішньої політики. Автор надає детальну оцінку того, що китайський уряд позиціонує як суто економічний проект, покликаний навести мости між Європою та Азією. Хоча теоретично відродження Шовкового шляху обіцяє інвестиції в транспортну інфраструктуру, збільшення доходів від транзитних послуг і диверсифікацію торгівлі, залишається незрозумілим, як саме ця ініціатива буде реалізована. Влада Китаю до сьогодні не представила конкретних деталей проекту, і деякі оглядачі вже висловлювали сумніви щодо перспектив його реалізації. У цьому розділі також підкреслюється, що, хоча проект описується винятково в економічному дискурсі, у разі імплементації ініціатива «Один пояс, один шлях», ймовірно, зміцнить політичний вплив Китаю і, отже, може змінити баланс сил у регіоні.

² У цій публікації термін «Східна Європа» використовується для позначення пострадянських держав – Білорусі, Молдови та України, а також країн Південного Кавказу – Вірменії, Азербайджану та Грузії.

У розділі, присвяченому Туреччині, Озлем Демірташ Багдонас пояснює, як геополітичні та економічні інтереси Анкари зробили її політику щодо регіону СхП обережною, а не агресивною. Разом з іншими країнами регіону Туреччина не намагається утворити зону впливу, а, керуючись прагматичними інтересами, насамперед прагне диверсифікувати експортний ринок і скористатися новими можливостями для інвестицій. Підхід Туреччини до деяких країн СхП часто є частиною інших зовнішньополітичних пріоритетів, таких як відносини з Росією та ЄС або позиція Анкари щодо війни у Сирії. Отже, взаємодія Туреччини з регіоном характеризується політикою «прагматичної неоднозначності», яка залишає для Анкари можливість як переслідувати власні інтереси, так і тактично відступати у разі необхідності.

У розділі, присвяченому Ірану, Аріане Табатабаї зазначає, що центр тяжіння зовнішньої політики Тегерана в регіоні лежить у Південному Кавказі. Іран має давні історичні та двосторонні економічні зв'язки з найближчими сусідами на Південному Кавказі та сприймає регіон як джерело економічних можливостей (особливо в таких сферах як енергетика і туризм), але також як джерело потенційних загроз (через можливість чергової ескалації в Нагірному Карабасі, привид азербайджанського сепаратизму і побоювання Ірану щодо відносин США з Грузією та Азербайджаном у сфері безпеки). Три інші країни СхП (Україна, Білорусь та Молдова) іноді фігурують на порядку денному Ірану, але можливий прогрес у розвитку торговельних відносин залежить від перспектив зближення Ірану із зовнішнім світом.

У наступному розділі Юлія Лісецька аналізує взаємодію між арабськими державами та країнами СхП. Ця ма-

триця є досить складною, оскільки в ній задіяно понад двадцять держав. Крім того, між арабськими державами існують значні суперечності і навіть конфлікти. Також, звісно, не існує єдиної «арабської» сили – скоріше, це ціла низка арабських гравців. Проте з цієї потенційної аналітичної какофонії виникають явні тенденції. Однією з них є стрімкий занепад тісних військових, освітніх і економічних зв'язків, які існували між певними арабськими країнами та СРСР, а пізніше – державами, які постали на політичній мапі після розпаду СРСР у 1991 році. Громадянські війни в Сирії, Лівії та Ємені (які мали відносно тісні зв'язки з постсоціалістичними державами) у багатьох аспектах завдали смертельного удару цим привілейованим зв'язкам, успадкованим із радянських часів. Ця тенденція супроводжувалася стрімким зростанням фінансової, дипломатичної та міжлюдської взаємодії між державами Перської затоки та певними країнами Східного партнерства, що було частково зумовлено бажанням стримати регіональні амбіції Ірану.

У розділі про Ізраїль та ж авторка пояснює, яким чином співпраця цієї держави з країнами СхП спирається на «багатовекторну» зовнішню політику, яка має на меті прорив на нові ринки, розширення міжнародної підтримки та стримування регіональних амбіцій Ірану. Впродовж останнього десятиліття Ізраїль успішно розбудовував тісне партнерство з Азербайджаном – своїм головним торговельним партнером та імпортером продукції ВПК у регіоні. Однак політика Ізраїлю щодо східних сусідів ЄС досі характеризувалася обережним балансуванням між бажанням розширити економічні зв'язки та необхідністю уникати зіткнення з Росією в регіоні, що його Кремль вважає власним подвір'ям.

СХІДНІ СУСІДИ У ПОШУКАХ АЛЬТЕРНАТИВ

Друга частина цієї записки представляє зворотну перспективу, детально розглядаючи кожного зі східних сусідів ЄС і пояснюючи, як відносини з «третіми силами» вписуються у їхню зовнішню політику та економічні стратегії.

Один із найскладніших випадків – Україну – досліджує у відповідному розділі Ганна Шелест. До конфлікту з Росією 2014 року ця країна не робила суттєвих кроків уперед у партнерських з «третіми силами». Але з того часу Україна активізувала співпрацю не лише із Заходом, а і з якомога більшою кількістю «третіх сил». Відносини України з Китаєм, Туреччиною та деякими арабськими державами були переважно орієнтовані на торгівлю та економіку, особливо у військово-технічній та сільськогосподарській сферах. Так, у 2016 році обсяг експорту України до держав, досліджених у цій записці, більш ніж удвічі переважав обсяг експорту до Росії. Партнерство Києва з «третіми силами» має послугувати досягненню декількох цілей, як-от: доступ до нових ринків, залучення нових інвестицій, диверсифікація джерел енергоресурсів, а також забезпечення підтримки у невизнанні анексії Криму, поваги до прав кримських татар і відновлення територіальної цілісності України. І хоча українська дипломатія залишається переважно орієнтованою на взаємодію з ЄС та США, Україна прагне розвивати відносини з «третіми силами» як спосіб посилення власної стійкості до політики Росії.

У розділі, присвяченому Білорусі, Анаїс Марін показує, як білоруська економіка, підкріплена потужними фінансовими субсидіями і привілейованим доступом до російського ринку, процвітала до середини 2000-х років. Втім, коли Росія стала більш агресивною та

менш щедрою, Мінськ спробував компенсувати свою залежність від Москви взаємодією з ЄС. Проте, сприйнявши демократичні умови ЄС як загрозу для власної внутрішньої політичної системи, Білорусь зацікавилася співпрацею з неєвропейськими державами, такими як Китай, Іран, країни Перської затоки та Туреччина. Така взаємодія з «третіми силами» не є загрозою для домінування Росії в Білорусі, але все ж забезпечує Мінську певний простір для маневру і сильнішу позицію у двосторонніх переговорах із Кремлем.

Через малу територію та географічне розташування Молдова має найменш розвинені відносини з «третіми силами», проаналізованими в цій публікації. Однак навіть у випадку Молдови економічні та дипломатичні зв'язки з Китаєм, Туреччиною та арабськими державами перебувають на явно висхідній траєкторії. У відповідному розділі Вадим Пістрінчук стверджує, що торговельні ембарго, запроваджені Росією впродовж останнього десятиліття, примусили Кишинів шукати альтернативних економічних партнерів серед «третіх сил». З-поміж останніх найтісніші відносини Молдова має з Туреччиною, яка є не лише важливим торговельним партнером і туристичним напрямком, а й відіграє стабілізаційну роль у відносинах Кишинєва з тюркомовною гагаузькою меншиною. Також Китай став головним експортним ринком молдавських вин. Понад те, Молдова налагоджує контакти з державами Перської затоки: відкриває перше посольство на Близькому Сході (у Катарі), шукає інвестиції та нові торговельні зв'язки.

У розділі, присвяченому Грузії, Катерине Згуладзе показує, як погіршення відносин із Росією в середині 2000-х років не залишило Грузії іншого вибору, як шукати підтримку скрізь, де її можна знайти – на Сході, Заході і Півдні. Грузія стала першим зі східних сусідів ЄС, який доклав

активних зусиль для активізації зв'язків із Туреччиною, арабськими державами, Китаєм, Ізраїлем та Іраном. Залучаючи інвестиції, скасовуючи візи і прагнучи налагодити тісніші зв'язки з цими державами, країна намагалась компенсувати напруженість у відносинах з Росією. У підсумку Грузії вдалося побудувати тісне стратегічне партнерство з Туреччиною. Крім того, Тбілісі спробував відновити відносини з Тегераном, позиціонує себе як вікно для торгівлі з Європою. Грузія також прагне долучитись до китайської ініціативи «Один пояс, один шлях», і не лише в надії отримати економічну вигоду. Тбілісі сприймає китайські інвестиції як додатковий захист від «непристойної» зовнішньої політики Росії в регіоні. Поворот Грузії до країн Перської затоки також переслідує як економічні (стимулювання експорту та залучення інвесторів), так і дипломатичні (підтримка невизнання Абхазії та Південної Осетії) цілі. Авторка робить висновок, що такий діапазон міжнародних зав'язків Грузії не лише послаблює важелі російського впливу, а й може послугувати цілям ЄС, якщо Тбілісі не відмовиться від своїх демократичних зобов'язань.

У розділі, присвяченому Вірменії, Річард Гірагосян стверджує, що зовнішня політика цієї країни часто описується в дусі «взаємодоповнюваності», оскільки вона прагне поєднати дві суперечливі зовнішні орієнтації, а саме: на Росію і на Захід. Отже, взаємодія з «третьми силами» також є способом компенсувати, наскільки це можливо, надмірну залежність Вірменії від Росії і створити більше простору для маневру у відносинах з ЄС. Зростання обсягу експорту озброєнь із Росії до Азербайджану та коротка війна, що відбулася в Нагірному Карабасі у квітні 2016 року, змусили Вірменію до подальшої активізації диверсифікації зовнішньої політики. Оскільки відносини з Туреччиною є у кращому випадку холодними, єдиними іншими гравцями,

з якими може взаємодіяти Вірменія, є Іран і Китай.

В останньому розділі цієї частини Арзу Гейбулла пояснює, що Азербайджан традиційно провадив багатовекторну зовнішню політику, керуючись насамперед міркуваннями про важливість власних природних ресурсів та географічного розташування. Хоча ситуація на ринку вуглеводнів, які є головним джерелом доходів цієї країни, змушують Азербайджан шукати нові експортні ринки, його геостратегічне розташування між трьома регіональними державами (Росією, Іраном і Туреччиною) формує його безпекові перспективи. ЄС є найважливішим торговим партнером Азербайджану, але Баку все більше використовує експорт нафти та газу як інструмент для протистояння спробам ЄС додати до порядку денного двосторонніх відносин ціннісні елементи. У цій грі Туреччина залишається ключовим гравцем, оскільки саме вона є транзитним коридором для експорту азербайджанського газу до Європи. З виходом Ірану з відносної ізоляції Азербайджан намагається перезавантажити відносини з Тегераном. Тим часом потенціал економічної взаємодії з Китаєм залишається поза увагою. Автор підкреслює, що негативні показники економічного зростання спонукали Баку до співпраці з країнами Перської затоки, аби компенсувати наслідки економічної кризи, що вдарила по країні внаслідок глобального падіння цін на нафту в 2014-2015 роках.

У підсумковому розділі Ніку Попеску і Станіслав Секрієру намагаються розібратися в цьому розмаїтті відносин між більш ніж двома десятками держав. Спільною тенденцією для всіх є те, що роль «третьох сил» зростає, хоча відбувається це зростання переважно з низького стартового рівня. Схоже, що наразі східні партнери ЄС більш ніж задоволені збереженням і зміцненням цієї тенденції.